

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 2, No.40, 2027 pp.19-36

Receive: 03/08/2025

Accepted: 04/07/2026

Covenant in the Mirror of History: From Royal Order in Mesopotamia to Divine Pact

Fatemeh Ebrahimi Bargouyi

M.A. Graduate, Department of Philosophy and Religions, Faculty of Theology, Law and Islamic Studies, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran
elikaebrahimi1376@gmail.com

Khalil Hakimifar *

Associate Professor, Department of Philosophy and Religions, Faculty of Theology, Law and Islamic Studies, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran
kh_hakimifar@theo.usb.ac.ir

Abstract

The concept of the covenant, understood as a sacred and binding pact between humans and the divine, constitutes a core theme in ancient Near Eastern civilizations and the Abrahamic traditions. This study adopts an analytical and comparative approach to trace the historical and conceptual evolution of covenant from Mesopotamian cultures—especially Sumer, Akkad, Babylon, and Assyria—to *the Hebrew Bible*. In Mesopotamia, covenants largely functioned as bilateral agreements that simultaneously served political, legal, and religious purposes, stabilizing royal authority and social order through oath, sacrifice, and sanction. By contrast, in the Hebrew tradition, the covenant gradually emerges as a divine initiative in which God defines the terms, grants promises, and demands loyalty. Through close textual analysis of royal treaties, legal codes, and biblical narratives such as the *Noahic*, *Abrahamic*, *Sinaitic*, and *Davidic* covenants, the study demonstrates that covenant moves from a tool of royal legitimation into a theological and ethical doctrine at the heart of Israelite identity. This conceptual shift reshapes the understanding of law, history, and collective destiny, and provides a key bridge between ancient political theology and the later Abrahamic discourse on justice, salvation, and divine sovereignty.

Keywords: Covenant, Mesopotamian Civilizations, Old Testament, Sumer, Hebrew, Conceptual Evolution.

Introduction

Ancient Near Eastern civilizations, particularly Mesopotamia, not only pioneered complex social and political structures but also articulated foundational religious and ethical concepts, among which the covenant occupies a central place. In Mesopotamian contexts such as Sumer, Akkad, Babylon, and Assyria, covenants are primarily deployed as bilateral contracts that intertwine legal, political, and cultic dimensions, securing loyalty, royal legitimacy, and social order. In *the Hebrew Bible*, however, covenant is gradually reconfigured as a divine and often unilateral pact by which God shapes the religious and collective identity of Israel.

*Corresponding author

Ebrahimi Bargoei, F. and Hakimifar, K. (2027). Covenant in the Mirror of History: From Royal Order to Divine Pact. *Comparative Theology*, 18(2), 19-36.

2322-3421© University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/coth.2026.146219.2018

The central problem addressed in this study is how the notion of covenant evolves from a legal–political instrument in Mesopotamia into a theological and identity-bearing doctrine in the Hebrew tradition, and what implications this transformation has for understanding law, theology, and communal self-definition. Existing scholarship has examined covenant in Mesopotamian treaties and in biblical texts, yet few studies have systematically traced the conceptual transition across these two spheres from a comparative perspective, especially in Persian-language research.

Accordingly, the study asks: (1) What are the structures and functions of covenants in Sumerian, Akkadian, Babylonian, and Assyrian sources, and how do they bind together legal, religious, and political orders? (2) How do key covenant narratives—Noah, Abraham, Sinai, and David—in *the Hebrew Bible* reshape the understanding of God, law, and peoplehood? (3) In what way does the shift from bilateral contract to unilateral divine covenant contribute to the formation of Israelite theological and ethical identity?

Materials and Methods

This study employs a qualitative, analytical–comparative methodology grounded in close reading of selected historical and religious texts from ancient Mesopotamia and *the Hebrew Bible*. The Mesopotamian corpus includes royal treaties, legal codes, and monumental inscriptions from Sumer, Akkad, Babylon, and Assyria, with particular attention to loyalty oaths such as the Esarhaddon treaties and related Assyrian texts. These sources are examined to identify the legal formulas, ritual practices, and political functions that structure covenants as bilateral agreements between kings, subjects, and deities.

On the Hebrew side, the study focuses on paradigmatic covenant narratives—the *Noahic*, *Abrahamic*, *Sinaitic*, and *Davidic* covenants—and their reception in prophetic literature. Through textual analysis of these passages, the research traces how covenant is reframed as a divine initiative that organizes law, worship, and collective memory. Comparative analysis then brings the two bodies of texts into dialogue, highlighting both continuities, such as shared oath and sacrifice motifs, and crucial discontinuities, such as the shift from royal legitimation to ethical–theological identity.

The theoretical framework draws on previous studies in legal history and biblical theology while reinterpreting their findings in a unified trajectory from Mesopotamian political theology to Israelite covenant theology. This design allows the study to move beyond descriptive comparison and to offer an integrated account of conceptual transformation over time.

Research Findings

The analysis of Mesopotamian sources shows that covenants function as highly formalized bilateral agreements, marked by oath formulas, sacrificial rites, and explicit curses, designed to secure loyalty to the king and uphold a divinely sanctioned social order. Legal, political, and religious dimensions are tightly interwoven, so that breaking the covenant simultaneously constitutes a legal offense, a political rebellion, and a cultic transgression.

In *the Hebrew Bible*, key covenant narratives reveal a progressive reorientation of the concept toward a divine initiative. The *Noahic* covenant universalizes the relationship between God and creation as an unconditional promise; the *Abrahamic* covenant introduces election and land as the basis of Israel's identity; the *Sinaitic* covenant establishes a conditional framework centered on Torah and collective responsibility; and the *Davidic* covenant links kingship to eschatological hope and messianic expectation.

Comparative reading demonstrates that while biblical covenants retain certain formal and ritual features known from ancient Near Eastern treaty traditions, their core focus shifts from legitimizing royal power to defining the theological and ethical vocation of a people. As a result, covenant moves from a primarily juridical–political instrument to a comprehensive doctrinal axis that binds together law, worship, history, and identity in the Israelite tradition.

Discussion of Results and Conclusions

The findings clarify that the covenant concept undergoes a significant conceptual and theological shift between ancient Mesopotamia and *the Hebrew Bible*. In Mesopotamia, covenant primarily undergirds royal authority and state order, embedding law and politics within a sacral framework, yet remaining fundamentally a bilateral and conditional contract. In the Hebrew tradition, covenant is reinterpreted as a divine initiative that not only structures Israel's legal and cultic life but also grounds its historical memory and communal self-understanding.

This transition challenges purely legal or purely political readings of covenant and highlights its role as a bridge between political theology and religious identity in the wider Abrahamic discourse. By integrating Mesopotamian treaty forms with biblical covenant narratives, the study shows that *the Hebrew Bible* simultaneously appropriates and transforms Near Eastern political–legal patterns, redirecting them toward theological themes of grace, justice, judgment, and salvation.

In the context of Persian-language scholarship, the study fills a notable gap by offering a systematic, historically oriented comparison that traces the conceptual movement from royal contract to divine covenant. Future research could extend this trajectory by examining how later Jewish, Christian, and Islamic traditions further reinterpret covenant in relation to prophecy, law, and eschatology, thereby expanding the map of ancient and classical political theology.

میثاق در آینه تاریخ: از نظم سلطنتی تا عهد الهی

فاطمه ابراهیمی برگویی، دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه فلسفه و ادیان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سیستان و

بلوچستان، زاهدان، ایران

elikaebrahimi1376@gmail.com

خلیل حکیمی فر*^{1b}، دانشیار گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

kh_hakimifar@theo.usb.ac.ir

چکیده

مفهوم میثاق، به عنوان پیمانی مقدس میان انسان و نیروهای متعالی، یکی از مفاهیم بنیادین در تمدن‌های باستانی و ادیان ابراهیمی است. این پژوهش با رویکردی تحلیلی-تطبیقی و بر پایه مطالعه متون منتخب تاریخی و دینی، مسیر تحول مفهوم میثاق را از تمدن‌های بین‌النهرینی، شامل سومر، اکد، بابل و آشور، تا متون عبری بررسی می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد در تمدن‌های بین‌النهرینی، میثاق‌ها عمدتاً در قالب قراردادهای دوجانبه با کارکردهای سیاسی، اجتماعی و مذهبی شکل می‌گرفتند، در حالی که در عهد عتیق، این مفهوم به تدریج به پیمانی الهی با محوریت اراده و ابتکار خداوند تبدیل شد. این تحول نه فقط بیانگر دگرگونی در ساختار دینی و حقوقی جوامع باستانی است، بلکه در شکل‌گیری هویت الهیاتی و اخلاقی قوم بنی‌اسرائیل نیز نقشی اساسی داشته است. بر این اساس، میثاق از یک ابزار حقوقی-سیاسی در بین‌النهرین به یک آموزه الهی و هویتی در عهد عتیق ارتقا یافته است.

واژه‌های کلیدی

میثاق، تمدن‌های بین‌النهرین، عهد عتیق، سومر، عبری، تحول مفهومی.

* مسؤول مکاتبات

ابراهیمی برگویی، فاطمه و حکیمی فر، خلیل. (۱۴۰۶). میثاق در آینه تاریخ: از نظم سلطنتی تا عهد الهی، *الهیات تطبیقی*، ۱۸ (۲)، ۱۹-۳۶.

۱- مقدمه

تمدن‌های باستانی، به ویژه در منطقه بین‌النهرین نه فقط در شکل‌گیری ساختارهای اجتماعی و سیاسی پیشگام بودند، بلکه مفاهیمی بنیادین را در حوزه دین و اخلاق نیز بنیان نهادند. یکی از این مفاهیم «ميثاق» است؛ مفهومی که در بسترهای مختلف تاریخی، از یک قرارداد اجتماعی و مذهبی به آموزه‌ای الهی و بنیادین در ادیان ابراهیمی تبدیل شد. در تمدن‌های سومر، اکد، بابل و آشور، ميثاق‌ها به عنوان ابزارهایی برای تثبیت نظم اجتماعی و مشروعیت‌بخشی به قدرت سیاسی عمل می‌کردند، در حالی که در متون عبری و عهد عتیق، ميثاق به عنوان عهدی یک‌جانبه از سوی خداوند با قوم بنی‌اسرائیل تعریف شد که هویت دینی و قومی آنان را شکل داد. این تفاوت ظاهری، در عمق خود، بازتابی از دگرگونی درک انسان از رابطه با امر متعالی، قانون، جامعه و تاریخ است.

مسئله اصلی این پژوهش آن است که چگونه مفهوم ميثاق از ابزار حقوقی-سیاسی در تمدن‌های بین‌النهرینی، به عهدی الهی و هویتی در عهد عتیق تبدیل شده است و این تحول چه پیامدهایی برای فهم الهیات، شریعت و هویت جمعی دارد. بر این اساس، مقاله به پرسش‌های زیر پاسخ می‌دهد: (۱) ساختار و کارکرد ميثاق‌ها در متون سومری، اکدی، بابلی و آشوری چه بوده است و چگونه میان سطوح حقوقی، دینی و سیاسی پیوند برقرار می‌کرده‌اند؟ (۲) در متون عبری، به ویژه در روایت‌های ميثاق نوح، ابراهیم و سینا، چه تحولاتی در فهم ميثاق رخ داده‌اند و این تحولات چه تصویری از خدا و انسان ارائه می‌کنند؟ (۳) این گذار مفهومی از ميثاق به مثابه قرارداد دوجانبه به ميثاق به مثابه عهد الهی یک‌جانبه، چه نقشی در شکل‌گیری هویت الهیاتی و اخلاقی قوم بنی‌اسرائیل ایفا کرده است؟

در ادبیات پژوهشی موجود، مفهوم ميثاق در هر دو حوزه متون بین‌النهرینی و متون عبری به طور گسترده بررسی شده است. در حوزه تمدن‌های بین‌النهرینی، پژوهش‌هایی همچون آثار فاستر^۱، چارپین^۲، ون دی میروپ^۳ و لیورانی^۴ ساختار حقوقی و سیاسی ميثاق‌ها را در بابل و آشور تحلیل کرده‌اند و نقش آنها را در تثبیت نظم اجتماعی و مشروعیت سلطنت نشان داده‌اند. در حوزه متون عبری نیز، آثاری مانند لونسون^۵، کوگان^۶، هاتون^۷ و سویی^۸ تحلیل الهیاتی و تاریخی ميثاق در عهد عتیق، به ویژه در ارتباط با شریعت، نبوت و هویت قومی، را مورد توجه قرار داده‌اند. با این حال، کمتر پژوهشی به طور نظام‌مند پیوند این دو حوزه را بررسی کرده و نشان داده است که چگونه تحول مفهوم ميثاق از خاور نزدیک باستان تا سنت عبری، از سطح حقوقی-سیاسی به سطح الهیاتی-هویتی گذار کرده است. در ادبیات فارسی‌زبان نیز، بیشتر پژوهش‌ها یا به صورت توصیفی مفهوم ميثاق را بررسی کرده‌اند یا مقایسه را به سطحی محدود میان قرآن و عهدین منحصر کرده‌اند، بی‌آنکه سیر تاریخی و مفهومی این تحول را در بستر تمدن‌های بین‌النهرینی و متون عبری به طور جامع ترسیم کنند. پژوهش حاضر با تمرکز بر این سیر تاریخی و تطور مفهومی، در پی آن است تا این خلأ را تا حدی پر کند.

این مقاله با رویکردی تحلیلی-تطبیقی و بر پایه مطالعه متون منتخب تاریخی و دینی، سیر تحول مفهوم ميثاق را از تمدن‌های سومر، اکد، بابل و آشور تا متون عبری بررسی می‌کند. در بخش نخست، مفهوم ميثاق در بین‌النهرین تحلیل می‌شود و نشان داده می‌شود چگونه ميثاق‌ها در قالب قراردادهای دوجانبه با کارکردهای حقوقی، سیاسی و مذهبی ظاهر می‌شوند و در

¹ Foster

² Charpin

³ Van De Mieroop

⁴ Liverani

⁵ Levenson

⁶ Coogan

⁷ Hutton

⁸ Sweeney

کتیبه‌ها، قوانین و پیمان‌های سلطنتی (مانند پیمان‌های وفاداری اسرحدون و کتیبه‌های آشوری) ثبت شده‌اند. در بخش دوم، نمونه‌های کلیدی از میثاق در متون عبری بررسی می‌شوند تا روشن شود چگونه این مفهوم به عهدی الهی و یک‌جانبه با محوریت اراده و ابتکار خداوند تبدیل و به محور شریعت، نبوت و هویت قومی بدل شده است. در بخش سوم، با اتکا به تحلیل تطبیقی دو بستر، نشان داده می‌شود چگونه میثاق از ابزاری برای تثبیت نظم سلطنتی و اجتماعی در بین‌النهرین، به آموزه‌ای الهیاتی و هویتی در عهد عتیق ارتقا یافته و به پلی میان دین، سیاست، اخلاق و هویت تبدیل شده است. نوآوری این پژوهش در آن است که با ترکیب داده‌های متنی از تمدن‌های بین‌النهرینی و متون عبری، تصویری یکپارچه از تحول مفهوم میثاق ارائه می‌کند و نشان می‌دهد چگونه این تحول، الهیات جنگ، عدالت و نجات را در سنت‌های ابراهیمی تحت تأثیر قرار داده است.

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در ادبیات دینی و تاریخی، مفهوم میثاق همواره مورد توجه پژوهشگران بوده است. در تمدن‌های باستانی، به ویژه در بین‌النهرین، میثاق‌ها به عنوان قراردادهایی میان انسان و خدایان یا میان پادشاهان و مردم، کارکردهای حقوقی، سیاسی و مذهبی داشته‌اند. در این تمدن‌ها، این سطوح معمولاً در هم تنیده‌اند و مرز میان قانون، دین و سیاست محو می‌شود. در سنت یهودی-مسیحی، میثاق به عنوان عهدی مقدس میان خدا و انسان، نقش محوری در شکل‌گیری شریعت و هویت قومی دارد. در سنت عبری، مفهوم میثاق به سطحی الهیاتی ارتقا می‌یابد که در آن، خداوند نه فقط طرف اصلی عهد، بلکه منشأ قانون و داور نهایی است.

۲-۱- تعریف نظری مفهوم میثاق

مفهوم «میثاق» (عبری: ברית Berit) در سنت‌های دینی خاور نزدیک باستان، به عنوان پیمانی مقدس میان انسان و نیروهای متعالی تعریف می‌شود که بر پایه تعهد، وفاداری و ضمانت اجرا استوار است. در زبان‌های سامی، واژه‌هایی همچون berit (عبری)، biritu (اکدی) و riksu (آشوری) برای اشاره به این نوع پیمان‌ها به کار می‌رفته‌اند. این واژه‌ها معمولاً با مفاهیمی همچون «سوگند»، «قربانی» و «نقض‌ناپذیری» همراه بوده‌اند (Levinson, 2000, p. 45; Weinfeld, 1972, p. 61). در تمدن‌های بین‌النهرینی، این میثاق‌ها عمدتاً در قالب قراردادهایی دوجانبه میان انسان و خدایان یا میان پادشاهان و مردم ظاهر می‌شدند و کارکردهایی سیاسی، مذهبی و حقوقی داشتند (Van De Mieroop, 2016, pp. 119-123; Charpin, 2010, pp. 45-48, 150-166). در سنت عبری، این مفهوم دچار تحولی بنیادین شد و به عهدی یک‌جانبه از سوی خداوند تبدیل شد که در آن، خدا شرایط را تعیین می‌کرد و انسان فقط موظف به اطاعت بود.

از دیدگاه نظری، میثاق را می‌توان در سه سطح تحلیل کرد:

در سطح حقوقی: به عنوان قراردادی الزام‌آور با شروط مشخص و ضمانت اجرا (Foster, 2018, p. 24)

در سطح دینی: به عنوان عهدی مقدس با پیامدهای کیهانی و اخلاقی (Bottéro, 2001, p. 112)

در سطح الهیاتی: به عنوان رابطه‌ای مبتنی بر فیض، وفاداری و هدایت معنوی (Sweeney, 2015, p. 54)

این سطوح در تمدن‌های باستانی به صورت درهم‌تنیده ظاهر می‌شوند و مرز میان قانون، دین و سیاست را محو می‌کنند. در سنت عبری، این مفهوم به سطحی الهیاتی ارتقا می‌یابد که در آن، خداوند نه فقط طرف اصلی عهد، بلکه منشأ قانون و داور نهایی است.

پژوهش‌هایی متعدد مفهوم میثاق در متون باستانی و دینی را بررسی کرده‌اند. در حوزه تمدن‌های بین‌النهرینی، آثار فوستر (Foster, 2018) و چارپین (Charpin, 2010) به تحلیل ساختار حقوقی و سیاسی میثاق‌ها، به ویژه در بابل و آشور، توجه

داشته‌اند. وان د میروپ (Wan De Mieroop, 2016) و لیورانی (Liverani, 2013) نیز نقش میثاق در تثبیت نظم اجتماعی و مشروعیت سلطنت را بررسی کرده‌اند. در حوزه اسطوره‌شناسی و دین‌شناسی سومری و بابلی، آثار کرامر (Kramer, 1988) و بوترو (Bottéro, 2001) جایگاهی ویژه دارند.

در حوزه متون عبری، لونسون (Levenson, 1993) مفهوم میثاق را در چارچوب الهیات تاریخی و رابطه انسان با خدا تحلیل کرده است. کوگان (Coogan, 2020) رویکردی تاریخی-ادبی، ساختار و کارکرد میثاق‌ها را در عهد عتیق بررسی کرده و نشان داده است چگونه این مفهوم در شکل‌گیری هویت قومی بنی‌اسرائیل نقش محوری داشته است. هوتون (Hutton, 2022) و سوونی (Sweeney, 2015) نیز به بازخوانی میثاق در سنت نبوی روی آورده‌اند و نشان داده‌اند چگونه پیامبران مفهوم میثاق را از سطح قانونی به سطح اخلاقی و نجات‌بخش ارتقا داده‌اند.

در زبان فارسی، بیشتر پژوهش‌ها یا به صورت توصیفی مفهوم میثاق را بررسی کرده‌اند یا صرفاً به مقایسه میان قرآن و عهدین محدود شده‌اند. در ادبیات غربی، هرچند مطالعاتی متعدد ساختار حقوقی و دینی میثاق‌ها در بین‌النهرین و عهد عتیق را بررسی کرده‌اند، کمتر پژوهشی به طور مقایسه‌ای نشان داده است چگونه میثاق از ابزاری برای مشروعیت سلطنت به آموزه‌ای الهیاتی و هویتی در متون عبری تبدیل شده است.

پژوهش حاضر با تمرکز بر سیر تاریخی و تطور مفهومی میثاق از تمدن‌های بین‌النهرینی تا عهد عتیق، خلأیی را در ادبیات فارسی‌زبان پر می‌کند که کمتر به آن توجه شده است. این مقاله تلاش می‌کند تا با رویکردی تحلیلی و تطبیقی، پیوند میان ساختارهای سیاسی-دینی خاور نزدیک باستان و الهیات عهد عتیق را روشن کند.

۲-۱-۱- میثاق در بین‌النهرین

در تمدن‌های بین‌النهرینی، شامل سومر، اکد، بابل و آشور، میثاق‌ها جایگاهی محوری در تنظیم روابط میان انسان و خدایان، و همچنین، میان انسان‌ها با یکدیگر داشتند. این میثاق‌ها نه فقط قراردادهایی حقوقی یا سیاسی، بلکه تعهداتی مقدس بودند که نقض آنها ممکن بود پیامدهای اجتماعی، الهی و حتی کیهانی به همراه داشته باشد. ساختار اجتماعی این جوامع به شدت با نظام دینی گره خورده بود. پادشاهان نه فقط رهبران سیاسی، بلکه نمایندگان خدایان بر زمین محسوب می‌شدند. این پیوند میان سلطنت و الوهیت زمینه‌ساز شکل‌گیری میثاق‌هایی شد که در آنها، پادشاهان با خدایان پیمان می‌بستند تا در ازای وفاداری و اجرای آیین‌ها، از حمایت الهی برخوردار شوند (Van De Mieroop, 2016, p. 78). این میثاق‌ها معمولاً در قالب سوگندهای سلطنتی، آیین‌های تاج‌گذاری و کتیبه‌های سلطنتی ثبت می‌شدند. در فرهنگ بین‌النهرینی، وفاداری به میثاق‌ها از ارزش‌های بنیادین اخلاقی بود. نقض میثاق، به ویژه در سطح سلطنتی یا مذهبی، ممکن بود به خشم خدایان و بروز بلایای طبیعی منجر شود. در بسیاری از متون نیایشی، مردم از خدایان طلب بخشش می‌کردند و اعلام می‌داشتند که اگر میثاقی را نقض کرده‌اند، آماده پذیرش مجازات هستند (Foster, 2018, p. 30). این باور نشان‌دهنده پیوند عمیق میان اخلاق، دین و نظم اجتماعی در این تمدن‌هاست. در تمدن‌های سومر، اکد، بابل و آشور، میثاق‌ها معمولاً به عنوان قراردادهایی دوجانبه میان انسان و خدایان یا میان پادشاهان و مردم مطرح بودند. ویژگی‌های اصلی این میثاق‌ها عبارت‌اند از:

- ساختار دوجانبه و مشروط
- کارکرد سیاسی در تثبیت قدرت پادشاهان
- نقش خدایان به عنوان ضامن و ناظر
- ثبت مکتوب در قالب لوح‌ها و کتیبه‌ها (مانند قانون حمورابی)
- پیامدهای اجتماعی و الهی در صورت نقض میثاق

در این تمدن‌ها، میثاق نه فقط ابزار مشروعیت‌بخشی به سلطنت بود، بلکه چارچوبی برای نظم اجتماعی و دینی نیز فراهم می‌کرد. پادشاهان با ادعای برقراری میثاق با خدایان، قدرت خود را مشروع جلوه می‌دادند و مردم را به اطاعت از قوانین الهی و سلطنتی فرا می‌خواندند (Charpin, 2010, p. 102).

اساطیر بین‌النهرینی، به ویژه در متون سومری و بابلی، نیز سرشار از نمونه‌هایی از میثاق‌های مقدس هستند. در اسطوره آفرینش بابلی، مردوک پس از شکست تیامات، با دیگر خدایان پیمان می‌بندد تا نظم کیهانی را برقرار کند (Dalley, 2009, p. 184). در حماسه گیلگمش نیز، پیمان میان گیلگمش و انکیدو، و سپس، تلاش گیلگمش برای یافتن جاودانگی، بازتابی از جست‌وجوی انسان برای برقراری پیوندی پایدار با نیروهای متعالی است (George, 2003, p. 123). قانون حمورابی که در قرن هجدهم پیش از میلاد در بابل تدوین شد، با پیش‌گفتاری آغاز می‌شود که در آن، حمورابی ادعا می‌کند این قوانین را از خدای شمش دریافت کرده است. این ادعا میثاقی میان پادشاه و خدا را بازتاب می‌دهد که در آن، پادشاه موظف به اجرای عدالت است و مردم موظف به اطاعت هستند (Charpin, 2010, p. 102). در تمدن آشور نیز، پادشاهان با خدای آشور میثاق‌هایی می‌بستند که مشروعیت جنگ‌ها و فتوحات را تضمین می‌کرد. کتیبه‌های آشوربانی‌پال و تیگلات‌پیلسر سوم بارها به این میثاق‌ها اشاره دارند و نقض آنها را عامل شکست‌ها و بلایای طبیعی می‌دانند (Yamada, 2000, p. 147). در ادامه، میثاق در این تمدن‌ها را بررسی می‌کنیم.

الف) میثاق در تمدن اکد

در تمدن اکد که در قرن بیست و چهارم پیش از میلاد توسط سارگون بزرگ بنیان نهاده شد، مفهوم میثاق به ویژه در زمینه‌های سیاسی و نظامی برجسته شد. سارگون خود را «شاه چهار گوشه جهان» می‌نامید و مشروعیت حکومت خود را از خدایان، به ویژه ایشتار و انلیل، دریافت می‌کرد. در کتیبه‌های اکدی، بارها به پیمان‌هایی اشاره شده است که میان پادشاه و خدایان بسته می‌شدند تا سلطنت او را تأیید و حمایت کنند. در این میثاق‌ها، پادشاه متعهد می‌شد معابد را بازسازی کند، آیین‌ها را به‌درستی اجرا کند و عدالت را در سرزمین برقرار کند؛ در مقابل، خدایان نیز وعده پیروزی در جنگ، باروری زمین و ثبات سیاسی را می‌دادند. این رابطه نوعی میثاق دوجانبه بود که در آن، وفاداری متقابل ضامن بقای نظم اجتماعی و سیاسی تلقی می‌شد (Liverani, 2013, p. 63).

ب) میثاق در تمدن آشور

تمدن آشور، به ویژه در دوره امپراتوری نو (۹۰۰-۶۱۲ ق.م)، یکی از نظام‌مندترین ساختارهای دینی-سیاسی جهان باستان را پدید آورد. در این تمدن، خدای آشور نه فقط خدای ملی، بلکه تجسم قدرت سلطنتی و مشروعیت امپراتوری بود و پادشاه خود را «نماینده آشور» و «شمشیر او بر زمین» می‌دانست. در کتیبه‌های سلطنتی، بارها تأکید می‌شود که پادشاه به واسطه انتخاب الهی، مأمور اجرای اراده آشور است. برای نمونه، آشوربانی‌پال چنین می‌گوید: «آشور مرا برگزید، تاج را بر سرم نهاد، و مرا فرمان داد تا دشمنانش را نابود سازم» (The Rassam Cylinder of Ashurbanipal, col. 3, pp. 15-17; RIMA 3, p. 245). این جمله نشان‌دهنده رابطه‌ای میثاقی میان پادشاه و خداست که در آن، پادشاه متعهد به اطاعت و اجرای اراده الهی است و در مقابل، از حمایت نظامی و سیاسی برخوردار می‌شود.

در این چارچوب، میثاق‌ها در آشور بیش از هر چیز کارکردی سیاسی و نظامی داشتند. پادشاهان آشوری، از آشورناصیرپال دوم تا تیگلات‌پیلسر سوم و آشوربانی‌پال، در آغاز سلطنت خود با اجرای آیین‌هایی همچون قربانی، سوگند و بازسازی معابد، وفاداری خویش را به خدای آشور اعلام می‌کردند و این وفاداری در قالب میثاقی سلطنتی فهم می‌شد. در متن این میثاق‌ها، پادشاه متعهد می‌شد آیین‌های مذهبی را به‌درستی اجرا کند، معابد را حفظ و بازسازی کند و دشمنان خدای آشور را نابود کند؛

در مقابل، خدای آشور وعده پیروزی نظامی، گسترش قلمرو و ثبات سیاسی می‌داد (Yamada, 2000; Radner, 2014). به این ترتیب، جنگ و سیاست در قالب میثاقی دینی معنا می‌یافتند و نقض تعهدات سلطنتی به منزله نقض عهد با خدا تلقی می‌شد. یکی از مهم‌ترین نمودهای این منطق میثاقی معاهدات بین‌المللی آشور با دولت‌های تابع و متحد است. آشوریان از میثاق‌ها برای تنظیم روابط با شاهزادگان و فرمانروایان هم‌پیمان استفاده می‌کردند؛ این معاهدات شامل شروط وفاداری، پرداخت خراج و تعهدات نظامی بودند و نقض آنها با مجازات‌های سیاسی و الهی همراه بود. نمونه‌ای از این معاهدات «پیمان وفاداری اسرحدون» با شاهزادگان تابع است که در بخش نفرین‌ها چنین می‌گوید: «اگر از اسرحدون سرپیچی کنید، آشور شما را با طاعون، خشکسالی و شکست نابود خواهد کرد» (Parpola & Watanabe, 1988, p. 28).

در اینجا، خدای آشور به عنوان شاهد و ضامن میثاق معرفی می‌شود و نقض پیمان نه فقط خیانت سیاسی، بلکه شورش علیه اراده الهی شمرده می‌شود؛ همین امر نشان‌دهنده پیوند عمیق دین و سیاست در میثاق‌های آشوری است. در کتیبه‌های جنگی تیگلات‌پیلسر سوم، سارگون دوم و آشوربانی‌پال، این پیوند در قالب فرمول‌های تکراری آشکار می‌شود؛ آنها بارها اعلام می‌کنند که «به فرمان آشور، به سرزمین‌های نافرمان حمله بردم و آنها را به اطاعت واداشتم» (Grayson, 1996, p. 183; Luckenbill, 1930, pp. 215–218; Novotny & Jeffers, 2018). این جملات نشان می‌دهند جنگ بخشی از میثاق سلطنتی است: پادشاه موظف است دشمنان آشور را نابود کند و در مقابل، از حمایت الهی بهره‌مند شود. در نتیجه، میثاق در تمدن آشور چارچوبی الهی-سیاسی برای مشروعیت بخشی به سلطنت، سامان دادن به روابط بین‌المللی و توجیه جنگ به مثابه تکلیف دینی فراهم می‌کند.

ب) میثاق در تمدن سومر

در تمدن سومر، میثاق‌ها معمولاً در قالب آیین‌های مذهبی و متون نیایشی ظاهر می‌شدند. پادشاهان سومری مانند گودئا، در کتیبه‌های خود از میثاق‌هایی سخن می‌گویند که با خدایان بسته‌اند تا معابد را بسازند یا عدالت را برقرار کنند. این میثاق‌ها مشروعیت دینی و سیاسی پادشاه را تضمین می‌کردند و نقض آنها به عنوان خیانت به نظم کیهانی تلقی می‌شد. تمدن سومر، به عنوان نخستین تمدن شهری در تاریخ بشر، ساختار اجتماعی و سیاسی خود را بر پایه دین و آیین‌های مذهبی بنا نهاده بود. در این تمدن، هر شهر تحت حمایت یک خدای خاص قرار داشت و معبد نه فقط مرکز عبادی، بلکه نهاد اقتصادی، آموزشی و سیاسی نیز محسوب می‌شد. پادشاهان سومری که عمدتاً عنوان «لوگال» یا «ان» را داشتند، خود را نمایندگان خدایان بر زمین می‌دانستند و مشروعیت حکومتشان را از طریق میثاق‌هایی با خدایان تثبیت می‌کردند. در متون سومری، به ویژه در سرودها، نیایش‌نامه‌ها و کتیبه‌های سلطنتی، بارها به مفاهیم عهد، وفاداری و تعهد متقابل میان انسان و خدایان اشاره شده است. این میثاق‌ها عمدتاً دارای ساختاری سه‌گانه بودند: بیان وفاداری انسان به خدایان، درخواست حمایت یا پیروزی، و تهدید به مجازات در صورت نقض عهد. برای مثال، در نیایش‌نامه‌ای منسوب به گودئا آمده است: «ای نین‌گیرسو، ای خدای عدالت، من معبد تو را با دستان خود بنا کردم؛ پس مرا در جنگ‌ها پیروز گردان و نسل مرا پایدار ساز». این متن نمونه‌ای از میثاقی است که در آن، پادشاه با انجام وظایف دینی، انتظار حمایت الهی دارد — نوعی رابطه مشروط و دوجانبه.

در اسطوره‌های سومری نیز، مفهوم میثاق به صورت نمادین و اسطوره‌ای بازتاب یافته است. برای نمونه، در اسطوره «انلیل و نینلیل»، خدای انلیل پس از نقض قوانین آسمانی، تبعید می‌شود و در مسیر تبعید، با نینلیل عهد می‌بندد فرزندان برای جهان زیرین بیاورند. همچنین، در اسطوره «انکی و نظم جهان»، خدای انکی با تقسیم وظایف میان خدایان، نوعی میثاق کیهانی برقرار می‌کند که هدف آن حفظ تعادل در طبیعت و جامعه است. این اسطوره‌ها نشان می‌دهند مفهوم میثاق در سومر نه فقط در سطح انسانی، بلکه در سطح الهی و کیهانی نیز معنا داشته است (Kramer, 1988, pp. 255–258).

ت) میثاق در تمدن بابل: قانون

تمدن بابل، به ویژه در دوران حمورابی، شاهد تدوین یکی از مهم‌ترین اسناد حقوقی جهان باستان، یعنی قانون حمورابی، بود. این مجموعه قوانین نه فقط یک سند حقوقی، بلکه یک میثاق الهی میان پادشاه، مردم و خدایان محسوب می‌شد. حمورابی در پیش‌گفتار این قانون، خود را «پادشاهی که از سوی خدای شمش برای برقراری عدالت فرستاده شده» معرفی می‌کند. قانون حمورابی نمونه‌ای بارز از میثاقی است که میان پادشاه، مردم و خدایان برقرار شده است. در این قانون، عدالت اجتماعی، حمایت از طبقات ضعیف و مجازات متخلفان، همگی در چارچوب یک میثاق الهی تعریف شده‌اند. در این تمدن، قانون و دین به طور کامل در هم تنیده بودند و پادشاه نه فقط قانون‌گذار، بلکه نماینده خدایان در زمین محسوب می‌شد. در این میثاق، مردم موظف به اطاعت از قوانین و اجرای عدالت بودند و پادشاه نیز متعهد به حمایت از ضعیفان، یتیمان و بیوه‌زنان بود. نقض این میثاق نه فقط جرم اجتماعی، بلکه گناهی در برابر خدایان تلقی می‌شد و مجازات‌هایی سخت در پی داشت. آیین‌هایی مانند تاج‌گذاری، بازسازی معابد و جشن‌های سال نو (آکیتو)، نقشی مهم در تجدید میثاق میان پادشاه و خدایان داشتند. در جشن آکیتو، پادشاه در برابر مجسمه مردوک زانو می‌زد، تاج خود را بر زمین می‌گذاشت و اعتراف می‌کرد اگر عدالت را اجرا نکرده، مستوجب خشم الهی است. این آیین نوعی بازسازی نمادین میثاق سلطنتی بود که مشروعیت پادشاه را برای سال آینده تمدید می‌کرد (Foster, 2018, p. 24).

۲-۲- قانون حمورابی

قانون حمورابی که بر روی یک سنگ‌نگاره بلند به خط میخی حک شده، نه فقط یک مجموعه حقوقی، بلکه نوعی میثاق میان پادشاه، مردم و خدایان است. ساختار این قانون به‌وضوح نشان‌دهنده عناصر میثاقی است:

۱. پیش‌گفتار: معرفی پادشاه به عنوان برگزیده خدایان
 ۲. متن قانون: مجموعه‌ای از احکام در زمینه‌های مدنی، کیفری، اقتصادی و خانوادگی
 ۳. نتیجه‌گیری: وعده پادشاه برای اطاعت و تهدید به لعنت برای نقض قانون
- در پیش‌گفتار، حمورابی می‌نویسد: «آنو و انلیل، پادشاهی را به من سپردند تا عدالت را در سرزمین بگسترانم... شمش، خدای عدالت، مرا برگزید». این ساختار شباهت زیادی به میثاق‌های سلطنتی در عهد عتیق دارد، به ویژه در کتاب تثنیه که در آن، نیز شاهد پیش‌گفتار تاریخی، احکام و بخش‌های برکت و لعنت هستیم (Levinson, 2000, p. 45).

۲-۲-۱- نقش میثاق در مشروعیت سلطنت

در بابل، پادشاهی نه فقط یک مقام سیاسی، بلکه عهدی مقدس با خدایان بود. پادشاه با اجرای عدالت، ساخت معابد و برگزاری آیین‌های دینی، وفاداری خود را به خدایان نشان می‌داد و در مقابل، انتظار داشت خدایان نیز سلطنت او را تأیید و حمایت کنند. این رابطه نوعی میثاق دوجانبه بود که در آن، نقض وظایف دینی یا اخلاقی ممکن بود مشروعیت سلطنت را زیر سؤال ببرد. کتیبه‌های سلطنتی بابلی، مانند کتیبه نبوکدنصر دوم، سرشار از عبارت‌هایی هستند که نشان می‌دهند پادشاهان خود را «برگزیدگان مردوک» می‌دانستند و سلطنتشان را نتیجه عهدی الهی تلقی می‌کردند. برای مثال، نبوکدنصر می‌نویسد: «مردوک مرا برگزید تا شهرش را آباد کنم و عدالت را در سرزمین بگسترانم» (نبوکدنصر دوم، کتیبه سلطنتی مربوط به بازسازی بابل).

قانون حمورابی، با بیش از ۲۸۰ ماده، روابط اجتماعی را در زمینه‌هایی همچون مالکیت، تجارت، ازدواج، ارث، بردگی و مجازات‌ها تنظیم می‌کرد. این قوانین نه فقط ابزار کنترل اجتماعی، بلکه تجلی اراده الهی بودند. نقض آنها گناهی در برابر خدایان محسوب می‌شد و مجازات‌هایی دشوار، گاه به صورت «قصاص»، در پی داشت؛ برای مثال: «اگر کسی چشم مردی را

کور کند، چشم او نیز باید کور شود» (قانون حمورابی، ماده ۱۹۶). این اصل که بعدها در سنت عبری نیز با عنوان «چشم در برابر چشم» (تثنیه ۱۹:۲۱) ظاهر شد، نشان‌دهنده پیوند میان عدالت کیفری و مفهوم میثاق است: عدالت نه فقط خواسته جامعه، بلکه خواسته خدایان است.

در بابل، آیین‌هایی مانند تاج‌گذاری، بازسازی معابد و جشن‌های سال نو (آکیتو)، نقشی مهم در تجدید میثاق میان پادشاه و خدایان داشتند. در جشن آکیتو، پادشاه در برابر مجسمه مردوک زانو می‌زد، تاج خود را بر زمین می‌گذاشت و اعتراف می‌کرد که اگر عدالت را اجرا نکرده، مستوجب خشم الهی است. این آیین نوعی بازسازی نمادین میثاق سلطنتی بود که مشروعیت پادشاه را برای سال آینده تمدید می‌کرد (Bottéro, 2001, p. 112).

۲-۲-۲- مقایسه میثاق حمورابی و میثاق سینا

میثاق حمورابی و میثاق سینا دو نمونه برجسته از سنت‌های حقوقی و دینی در خاور نزدیک باستان هستند که هر یک در بستر تمدنی خاصی شکل گرفته‌اند. قانون حمورابی، به عنوان یکی از کهن‌ترین مجموعه‌های قانونی مدون، در بستر تمدن بابل و با پشتوانه الهی مردوک و شمش تدوین شد. در مقابل، میثاق سینا در کتاب خروج، به عنوان عهدی میان خداوند و قوم اسرائیل، بنیان شریعت یهودی را شکل داد. مقایسه این دو متن نه فقط شباهت‌های ساختاری و محتوایی را آشکار می‌کند، بلکه تفاوت‌های بنیادین در نگرش به قانون، خدا و انسان را نیز نمایان می‌کند (جدول ۱).

جدول ۱: شباهت‌های ساختاری و محتوایی

عناصر ساختاری	قانون حمورابی	میثاق سینا (۲۴-۱۹)
پیش‌گفتار	معرفی حمورابی به عنوان برگزیده خدایان	معرفی خداوند به عنوان نجات‌دهنده قوم
متن اصلی	۲۸۲ ماده قانونی در موضوع‌های مختلف	ده فرمان + مجموعه‌ای از احکام اخلاقی و عبادی
نشانه میثاق	سنگ‌نگاره و کتیبه	خون عهد، لوح‌های شریعت، قربانی
نتیجه‌گیری	وعده پاداش و تهدید به لعنت	وعده برکت و لعنت (خروج ۲۳:۲۰-۳۳)

هر دو متن ساختاری سه‌گانه دارند: مقدمه، احکام، و نتیجه‌گیری. این ساختار در معاهدات سلطنتی خاور نزدیک باستان نیز رایج بوده است (Weinfeld, 1972, p. 61). قانون حمورابی بر نظم اجتماعی، مالکیت، تجارت، خانواده و مجازات‌ها تمرکز دارد. احکام آن عمدتاً مبتنی بر اصل «قصاص» هستند و تفاوت طبقاتی در مجازات‌ها مشهود است؛ برای مثال، «اگر مردی چشم مرد آزاد را کور کند، چشم او نیز باید کور شود؛ اما اگر چشم برده‌ای را کور کند، باید نیمی از ارزش او را بپردازد» (قانون حمورابی، ماده ۱۹۶-۱۹۸).

در مقابل، میثاق سینا بر رابطه انسان با خدا و انسان با انسان تأکید دارد. ده فرمان نه فقط احکام عبادی (مانند پرستش یهوه و حرمت سبت)، بلکه اصول اخلاقی (مانند نه دزدی، نه قتل، نه دروغ) را نیز در بر می‌گیرد. این احکام برای همه افراد یکسان است و تفاوت طبقاتی در آن دیده نمی‌شود. در قانون حمورابی، مشروعیت قانون از خدایان مردوک و شمش ناشی می‌شود. حمورابی خود را «چوپان مردم» و «نماینده خدای عدالت» معرفی می‌کند. در پیش‌گفتار آمده است: «شمش، خدای عدالت، مرا برگزید تا عدالت را در زمین برقرار سازم» (قانون حمورابی، مقدمه، سطرهای آغازین).

در میثاق سینا، خداوند یهوه نه فقط خالق، بلکه نجات‌دهنده قوم اسرائیل است. مشروعیت شریعت، نه از پادشاه، بلکه مستقیماً از خداوند ناشی می‌شود. در خروج (۲۰:۲) آمده است: «من یهوه، خدای تو هستم که تو را از سرزمین مصر، از خانه بندگی بیرون آوردم».

این تفاوت نشان‌دهنده گذار از قانون سلطنتی به شریعت الهی است.

قانون حمورابی ابزاری برای تثبیت نظم اجتماعی و مشروعیت سلطنت در بابل بود. این قانون هویت سیاسی و اجتماعی مردم را در چارچوب سلطنت تعریف می‌کرد. در مقابل، میثاق سینا بنیان هویت دینی و قومی قوم اسرائیل را شکل داد. این میثاق قوم را به عنوان «ملت مقدس» و «امت خاص» معرفی می‌کند (خروج ۱۹:۵-۶) و رابطه آنها با خدا را بر پایه اطاعت، وفاداری و قداست تعریف می‌کند.

مقایسه میثاق حمورابی و میثاق سینا نشان می‌دهد هر دو متن در بستر فرهنگی مشترکی شکل گرفته‌اند و از ساختارهایی مشابه بهره می‌برند. با این حال، تفاوت‌هایی بنیادین در مبنای الهی، محتوای اخلاقی و کارکرد هویتی آنها وجود دارند. قانون حمورابی تجلی اراده سلطنتی در چارچوب دینی است؛ در حالی که میثاق سینا تجلی اراده الهی در چارچوب قومی و اخلاقی است. این تفاوت بازتابی از دو نگرش متفاوت به قانون، قدرت و رابطه انسان با امر متعالی است.

۳- تحول مفهوم میثاق در عهد عتیق

در متون عبری و به ویژه در عهد عتیق، مفهوم میثاق (Berit בְּרִית) جایگاهی محوری در الهیات، تاریخ‌نگاری و هویت‌سازی قوم بنی‌اسرائیل دارد. برخلاف تمدن‌های بین‌النهرینی که در آنها، میثاق‌ها معمولاً دوجانبه و مشروط بودند، در عهد عتیق، با نوعی تحول مفهومی مواجه هستیم: میثاق به عهدي یک‌جانبه از سوی خداوند تبدیل می‌شود که در آن، خدا شرایط را تعیین می‌کند و انسان فقط موظف به اطاعت است. این تحول نه فقط بازتابی از تغییر در نگرش به خدا و انسان است، بلکه نشان‌دهنده گذار از یک نظام سیاسی-مذهبی به یک نظام الهیاتی-اخلاقی نیز هست (Levenson, 1993, p. 17). در سنت نبوی عهد عتیق، مفهوم میثاق نه فقط حفظ می‌شود، بلکه بازتعریف و تعمیق می‌شود. پیامبران، در واکنش به بحران‌های سیاسی، اخلاقی و دینی قوم اسرائیل، به میثاق بازمی‌گردند تا هم وفاداری قوم را یادآوری کنند و هم وعده‌های الهی را تجدید کنند. در این میان، میثاق به تدریج از یک پیمان صرفاً قانونی و قومی، به رابطه‌ای عاشقانه، اخلاقی و نجات‌بخش تبدیل می‌شود (Hutton, 2022, p. 134).

در متون عبری، به ویژه در کتاب‌های پیدایش، خروج و تثنیه، مفهوم میثاق دچار تحولی بنیادین به صورت زیر شد:

۱. از پیمان دوجانبه به عهد یک‌جانبه الهی تغییر یافت.
 ۲. خداوند به عنوان طرف اصلی میثاق، شرایط را تعیین می‌کند.
 ۳. میثاق با نوح، ابراهیم، موسی و داوود، هویت قومی بنی‌اسرائیل را شکل می‌دهد.
 ۴. تأکید بر وفاداری، اطاعت و برگزیدگی قومی
 ۵. پیوند میان میثاق و شریعت (ده فرمان)
- این تحول بازتابی از تغییر در نگرش به خدا، انسان و جامعه در سنت عبری است. در این سنت، خداوند نه فقط خالق، بلکه قانون‌گذار و داور نهایی است و میثاق ابزاری برای هدایت قوم برگزیده به سوی نجات و رستگاری تلقی می‌شود.
- در عهد عتیق، میثاق‌ها نه فقط ابزارهایی برای تنظیم رابطه انسان با خدا بودند، بلکه نقشی مهم در شکل‌گیری هویت قومی بنی‌اسرائیل ایفا کردند. میثاق ابراهیم، با وعده سرزمین و نسل، بنیان‌گذار هویت قومی است؛ میثاق موسی، با اعطای شریعت، ساختار دینی و اخلاقی جامعه را شکل می‌دهد؛ و میثاق داوود، با وعده سلطنت ابدی، مشروعیت سیاسی را تضمین می‌کند (Coogan, 2020, p. 72).

- میثاق نوح: بازسازی رابطه انسان و خدا پس از بحران کیهانی

نخستین میثاق در عهد عتیق که در کتاب پیدایش (فصل ۹) آمده، میثاق خداوند با نوح پس از طوفان بزرگ است. این میثاق، در پاسخ به بحران اخلاقی و کیهانی ناشی از فساد انسان‌ها، به عنوان بازسازی رابطه میان خدا و خلقت برقرار می‌شود. در این میثاق، خداوند وعده می‌دهد که دیگر هرگز زمین را به سبب گناه انسان نابود نخواهد کرد. این میثاق جهانی، یک‌جانبه و بدون شرط از سوی انسان است و رنگین‌کمان به عنوان نشانه عهد معرفی می‌شود. این عهد، برخلاف میثاق‌های بین‌النهرینی که معمولاً مشروط و دوجانبه بودند، کاملاً یک‌جانبه است و بر رحمت و فیض الهی تأکید دارد. رنگین‌کمان نمادی از پیوند میان آسمان و زمین و یادآور وفاداری خداوند به وعده‌هایش است. ویژگی‌های این میثاق عبارت‌اند از:

۱. طرفین: خداوند، نوح، نسل او و همه موجودات زنده
 ۲. جهانی بودن: شامل همه انسان‌ها و موجودات زنده است.
 ۳. یک‌جانبه بودن: خداوند بدون شرط از انسان، تعهد می‌دهد.
 ۴. نمادگرایی: رنگین‌کمان به عنوان نشانه عهد
- این میثاق آغازگر رابطه‌ای جدید میان خدا و بشریت است که بر پایه رحمت و بخشش استوار است (Fretheim, 2018, p. 51).
- میثاق ابراهیم: آغاز برگزیدگی قومی و بنیاد هویت قومی
- میثاق دوم عهد خداوند با ابراهیم است که در چند مرحله در کتاب پیدایش (فصول ۱۲، ۱۵ و ۱۷) بیان شده است. در این میثاق، خداوند وعده می‌دهد که سرزمین کنعان را به ابراهیم و نسلش ببخشد و از نسل او امتی بزرگ پدید آورد. در فصل پانزدهم، این میثاق با آیینی خاص تثبیت می‌شود: ابراهیم حیواناتی را دو نیم می‌کند و خداوند در قالب مشعل آتش از میان آنها عبور می‌کند. این آیین یادآور سنت‌های میثاقی خاور نزدیک باستان است که در آنها، عبور از میان قربانی‌ها نشانه تعهد به عهد بود (Smith, 2020, p. 73). در فصل هفدهم، ختنه به عنوان نشانه عهد معرفی می‌شود. این میثاق نه فقط بنیان هویت قومی بنی‌اسرائیل را می‌گذارد، بلکه مفهوم «برگزیدگی» را نیز وارد الهیات عبری می‌کند: قوم اسرائیل به عنوان حاملان عهد، مسئولیت اخلاقی و دینی خاصی دارند. در مقابل، ابراهیم و نسل او موظف به ختنه به عنوان نشانه عهد هستند. این میثاق نخستین گام در شکل‌گیری هویت قومی بنی‌اسرائیل است و برگزیدگی آنها را به عنوان قوم خداوند تثبیت می‌کند (Coogan, 2020, p. 72).

- میثاق موسی (سینا): شریعت، ملت‌سازی و مسئولیت جمعی
- میثاق سینا که در کتاب خروج (فصل ۱۹ تا ۲۴) آمده، نقطه اوج الهیات عهد در عهد عتیق است. در این میثاق، خداوند با کل قوم اسرائیل عهد می‌بندد و آنها را «امت خاص»، «مملکت کاهنان» و «ملت مقدس» می‌نامد. این میثاق مشروط است: اطاعت از احکام در برابر حمایت الهی. مبتنی بر شریعت است: ده فرمان و مجموعه‌ای از قوانین اجتماعی، عبادی و اخلاقی. آیینی است: شامل قربانی، خون‌پاشی و سوگند جمعی است: با کل قوم، نه فقط یک فرد. این میثاق بنیان نظام دینی، حقوقی و اجتماعی قوم اسرائیل را شکل می‌دهد و آنها را از یک گروه قومی به یک ملت دینی تبدیل می‌کند. برخلاف میثاق ابراهیم که مبتنی بر وعده بود، این میثاق مبتنی بر مسئولیت است: وفاداری به شریعت شرط بقای رابطه با خداوند است (Sweeney, 2015, p. 54).

- میثاق داوود: سلطنت و وعده نجات
- در کتاب دوم سموئیل (فصل ۷)، خداوند با داوود عهد می‌بندد که سلطنت از نسل او هرگز قطع نخواهد شد. این میثاق، برخلاف میثاق سینا، بدون شرط است و بر وعده الهی استوار است. وعده سلطنت ابدی برای نسل داوود، تثبیت اورشلیم به عنوان مرکز عبادی و سیاسی، و زمینه‌سازی برای مفهوم «مسیح موعود»، از ویژگی‌های این میثاق است. این عهد مشروعیت سیاسی خاندان داوود را تضمین می‌کند و در عین حال، به امید نجات و بازگشت سلطنت الهی در آینده دامن می‌زند. در دوران تبعید، این میثاق به منبعی برای امید و انتظار مسیحایی تبدیل شد (Barker, 2019, p. 134).

- میثاق در نزد انبیای بنی اسرائیل

الف) هوشع: میثاق به مثابه رابطه زناشویی

در کتاب هوشع، میثاق میان خدا و قوم اسرائیل به رابطه‌ای زناشویی تشبیه می‌شود. خداوند، شوهر وفادار و قوم، زن خیانت‌کار است. این استعاره عمق عاطفی و اخلاقی میثاق را نشان می‌دهد: «من تو را برای همیشه به خود خواهم بست، در عدالت و انصاف، در محبت و رحمت» (هوشع ۲:۱۹).

در اینجا، نقض میثاق نه فقط نافرمانی قانونی، بلکه خیانت عاطفی است. بازگشت قوم، بازگشت به عشق نخستین است. این نگاه، میثاق را از سطح قانون به سطح رابطه شخصی ارتقا می‌دهد. میثاق به رابطه‌ای عاشقانه و اخلاقی تبدیل می‌شود (هوشع ۲:۱۹).

ب) عاموس: عدالت اجتماعی و وفاداری به میثاق

عاموس، پیامبر عدالت، میثاق را نه در آیین‌های مذهبی، بلکه در رفتار اجتماعی جست‌وجو می‌کند. او قوم را به خاطر ظلم به فقرا، رشوه‌خواری و بی‌عدالتی محکوم می‌کند و یادآور می‌شود وفاداری به میثاق، بدون عدالت، بی‌معناست: «آیا دو نفر می‌توانند با هم راه بروند، مگر آنکه با هم توافق کرده باشند؟» (عاموس ۳:۳).

در اینجا، میثاق نه فقط رابطه با خدا، بلکه رابطه با هم‌نوع را نیز شامل می‌شود. عدالت اجتماعی تجلی وفاداری به عهد الهی است.

پ) اشعیا: عبد یهوه و میثاق جهانی

در بخش دوم کتاب اشعیا (فصول ۴۰-۵۵)، مفهوم «عبد یهوه» مطرح می‌شود که مأمور تجدید میثاق و نجات قوم است. در اشعیا (۴۲:۶) آمده است: «من تو را به عنوان عبدی برای قوم و نوری برای امت‌ها برگزیده‌ام». در اینجا، میثاق از سطح قومی فراتر می‌رود و به مأموریتی جهانی تبدیل می‌شود. عبد یهوه که در سنت مسیحی با مسیح تطبیق داده می‌شود، حامل میثاقی نو است که عدالت، نور و نجات را برای همه امت‌ها به ارمغان می‌آورد.

ت) ارمیا: میثاق نو و شریعت درونی

در کتاب ارمیا، برای نخستین بار از «میثاقی نو» سخن گفته می‌شود که با میثاق سینا تفاوت دارد. در اینجا، میثاق از بیرون به درون منتقل می‌شود. دیگر نیازی به لوح‌های سنگی نیست؛ دل انسان محل نگارش شریعت می‌شود. این تحول زمینه‌ساز الهیات عهد جدید است، اما در بستر عبری، نشانه‌ای از بلوغ رابطه انسان و خداست: رابطه‌ای درونی، شخصی و مبتنی بر شناخت (Levenson, 1993, p. 156). به عبارت دیگر، در اینجا، شریعت در دل انسان‌ها نوشته می‌شود و رابطه‌ای شخصی با خداوند برقرار می‌گردد: «این است عهدی که با خاندان اسرائیل خواهم بست... شریعت خود را در دل‌هایشان خواهم نوشت» (ارمیا ۳۱:۳۳).

۴- تحلیل و بررسی

تحلیل تطبیقی میان میثاق‌های تمدن‌های بین‌النهرینی و عهد عتیق نه فقط تفاوت‌های ساختاری و محتوایی این مفهوم را آشکار می‌کند، بلکه نشان‌دهنده تحولات عمیق در نگرش انسان به خدا، قدرت، قانون و اخلاق است. در تمدن‌های بین‌النهرینی، میثاق‌ها معمولاً دوجانبه، قراردادی و مشروط بودند. طرفین این میثاق‌ها معمولاً انسان و خدایان یا پادشاه و مردم بودند. هدف اصلی آنها تثبیت نظم اجتماعی و مشروعیت سلطنت بود و ضمانت اجرای آنها مجازات‌های اجتماعی و الهی به شمار می‌رفت. در مقابل، در عهد عتیق، میثاق‌ها عمدتاً یک‌جانبه و الهی بودند. طرف اصلی آنها خداوند بود که با قوم اسرائیل عهد می‌بست. هدف این میثاق‌ها شکل‌گیری هویت دینی و اخلاقی قوم، هدایت معنوی، و تحقق تاریخ نجات بود. ضمانت اجرای آنها نیز نه فقط مجازات، بلکه برکت یا لعنت الهی، تبعید یا بازگشت، و در نهایت، نجات بود (Levenson, 1993; Coogan, 2020).

جدول ۲: ویژگی‌های میثاق در تمدن‌های بین‌النهرینی

ویژگی‌ها	آشور	بابل	اکد	سومر
ساختار میثاق	دوجانبه، نظامی-سیاسی، مبتنی بر اطاعت و پیروزی	دوجانبه، حقوقی-الهی، ساختارمند و مدون (قانون حمورابی)	دوجانبه، سیاسی-مذهبی، مبتنی بر وفاداری متقابل	دوجانبه، آیینی، مبتنی بر وفاداری و نیایش
طرفین میثاق	پادشاه و خدای آشور؛ گاه با دولت‌های تابع	پادشاه، مردم و خدایان (مردوک، شمش)	پادشاه و خدایان (ایشتار، انلیل)	پادشاه و خدای شهر (برای مثال، نین‌گرسو)
ثبت و مستندات	کتیبه‌های سلطنتی، معاهدات بین‌المللی	سنگ‌نگاره قانون حمورابی، کتیبه‌های سلطنتی	کتیبه‌های سلطنتی و مذهبی	کتیبه‌های نیایشی، سرودها، متون مذهبی
هدف اصلی	مشروعیت جنگ‌ها، سلطه سیاسی، وفاداری دولت‌های تابع	برقراری عدالت، مشروعیت سلطنت، نظم اجتماعی	تثبیت سلطنت، پیروزی نظامی، حمایت الهی	مشروعیت دینی سلطنت، حفظ نظم کیهانی
ضمانت اجرا	تهدید به طاعون، خشکسالی، شکست نظامی در صورت نقض	لعنت الهی، مجازات اجتماعی و دینی	خشتم خدایان، شکست سیاسی یا نظامی	خشتم خدایان، بلایای طبیعی، شکست نظامی
نمادها و آیین‌ها	آیین تاج‌گذاری، قربانی، سوگند وفاداری	جشن آکیتو، تاج‌گذاری، اعتراف سلطنتی	بازسازی معابد، اجرای آیین‌ها	نیایش‌نامه‌ها، ساخت معابد، قربانی
نگرش به خدایان	خدای آشور به عنوان فرمانده نظامی و شاه مطلق	خدایان قانون‌گذار، داور عدالت	خدایان حامی سلطنت، ضامن پیروزی	خدایان شهری، حافظ نظم کیهانی، شریک در میثاق
نقش پادشاه	شمشیر آشور بر زمین، مأمور نابودی دشمنان الهی	چوپان مردم، نماینده شمش و مردوک	شاه چهار گوشه جهان، مأمور خدایان	نماینده خدایان، سازنده معابد، ضامن عدالت

در تمدن‌های بین‌النهرینی، میثاق‌ها ابزاری برای مشروعیت‌بخشی به سلطنت و تثبیت نظم اجتماعی بودند. خدایان موجوداتی قدرتمند اما محدود بودند که در چارچوب نظم کیهانی عمل می‌کردند. رابطه انسان با آنها بر اساس ترس، وظیفه و وفاداری سیاسی تعریف می‌شد (Jacobsen, 1976, p. 186). در مقابل، در عهد عتیق، خداوند یکتا، مطلق، اخلاق‌محور و فراتر از طبیعت است. رابطه انسان با خدا نه صرفاً بر اساس ترس، بلکه بر پایه عشق، وفاداری و شناخت متقابل است. میثاق‌ها در این سنت معمولاً یک‌جانبه و مبتنی بر فیض الهی هستند. خداوند، حتی در صورت نافرمانی قوم، به عهد خود وفادار می‌ماند. در تمدن بابل، قانون حمورابی نمونه‌ای از میثاق سلطنتی است که در آن، پادشاه به عنوان نماینده خدایان، قوانین را برای حفظ نظم اجتماعی و عدالت صادر می‌کند. این قانون، ساختاری سه‌گانه دارد: پیش‌گفتار، بدنه احکام، و نتیجه‌گیری که شامل وعده پاداش و تهدید به لعنت است. در مقابل، میثاق سینا نیز ساختاری مشابه دارد: معرفی خداوند به عنوان نجات‌دهنده قوم، ارائه احکام (ده فرمان و قوانین عبادی و اجتماعی)، و وعده برکت یا لعنت (خروج ۱۹-۲۴). اما تفاوت بنیادین در مبنای مشروعیت است: در قانون حمورابی، مشروعیت از خدایان چندگانه و سلطنت ناشی می‌شود؛ در حالی که در میثاق سینا، مشروعیت از اراده مستقیم خداوند یکتا سرچشمه می‌گیرد.

مقایسه تطبیقی میان تمدن‌های بین‌النهرینی — سومر، اکد، بابل و آشور — نشان می‌دهد مفهوم میثاق، با وجود تفاوت‌های فرهنگی و سیاسی، در همه این تمدن‌ها نقشی بنیادین در تثبیت نظم اجتماعی، مشروعیت‌بخشی به سلطنت و تنظیم رابطه انسان با نیروهای متعالی ایفا می‌کرد. جدول تطبیقی ارائه‌شده در این مقاله (جدول ۲)، الگوهای مشترک و تفاوت‌های معنادار

میان این تمدن‌ها را به‌وضوح آشکار می‌کند.

در همه این تمدن‌ها، میثاق‌ها ساختاری دوجانبه و مشروط داشتند که میان پادشاهان و خدایان یا میان پادشاه و مردم برقرار می‌شد. خدایان در نقش ضامن، داور یا فرمان‌دهنده ظاهر می‌شدند و پادشاهان، خود را نمایندگان آنها بر زمین می‌دانستند. آیین‌هایی همچون تاج‌گذاری، قربانی، بازسازی معابد و سوگندهای سلطنتی، ابزارهایی برای تجدید و تثبیت این میثاق‌ها بودند. ضمانت اجرای این عهد‌ها نیز معمولاً در قالب مجازات‌های اجتماعی، شکست نظامی یا خشم الهی تعریف می‌شد.

با این حال، تفاوت‌هایی مهم نیز میان این تمدن‌ها وجود دارند. در سومر، میثاق‌ها بیشتر آیینی و کیهانی هستند و در قالب نیایش‌نامه‌ها و سرودهای مذهبی ظاهر می‌شوند. در اکد، میثاق‌ها جنبه سیاسی-نظامی پررنگ‌تری دارند و مشروعیت سلطنت را از طریق وفاداری به خدایان تأمین می‌کنند. در بابل، میثاق به صورت قانون مدون (قانون حمورابی) درمی‌آید و ساختاری حقوقی و الهی می‌یابد. در آشور، میثاق‌ها به ابزارهایی برای توجیه جنگ، سلطه سیاسی و وفاداری دولت‌های تابع تبدیل می‌شوند. در تمدن‌های بین‌النهرینی، خدایان موجوداتی قدرتمند اما محدود بودند که در چارچوب نظم کیهانی عمل می‌کردند. رابطه انسان با آنها بر اساس ترس، وظیفه و وفاداری سیاسی تعریف می‌شد.

در عهد عتیق، میثاق‌ها نه فقط ابزارهایی برای تنظیم رابطه انسان با خدا بودند، بلکه نقشی مهم در شکل‌گیری هویت قومی بنی‌اسرائیل ایفا کردند. میثاق ابراهیم، با وعده سرزمین و نسل، بنیان‌گذار هویت قومی است؛ میثاق موسی، با اعطای شریعت، ساختار دینی و اخلاقی جامعه را شکل می‌دهد؛ و میثاق داوود، با وعده سلطنت ابدی، مشروعیت سیاسی را تضمین می‌کند. این میثاق‌ها، برخلاف میثاق‌های بین‌النهرینی که محدود به دوره سلطنت یا حکومت بودند، استمرار تاریخی دارند و از نوح تا داوود و ارمیا امتداد می‌یابند.

جدول ۳: ویژگی‌های میثاق در تمدن‌های بین‌النهرینی و عهد عتیق

ویژگی‌ها	تمدن‌های بین‌النهرینی	عهد عتیق (متون عبری)
نوع میثاق	دوجانبه	یک‌جانبه، الهی
طرفین میثاق	انسان و خدایان/پادشاه و مردم	خدا و قوم اسرائیل
هدف اصلی	تثبیت نظم سیاسی و اجتماعی	شکل‌گیری هویت دینی و اخلاقی
ضمانت اجرا	مجازات اجتماعی و الهی	برکت یا لعنت الهی
مشروعیت‌بخشی	سلطنت و قدرت سیاسی	برگزیدگی و وفاداری دینی

در متون نبوی، میثاق به سطحی عمیق‌تر ارتقا می‌یابد. در کتاب عاموس، وفاداری به میثاق نه در آیین‌های مذهبی، بلکه در عدالت اجتماعی معنا می‌یابد. عاموس قوم را به خاطر ظلم به فقرا، رشوه‌خواری و بی‌عدالتی محکوم می‌کند و یادآور می‌شود که وفاداری به میثاق، بدون عدالت، بی‌معناست. در کتاب اشعیا، مفهوم «عبد یهوه» مطرح می‌شود که مأمور تجدید میثاق و نجات قوم است. در اینجا، میثاق از سطح قومی فراتر می‌رود و به مأموریتی جهانی تبدیل می‌شود. عبد یهوه که در سنت مسیحی با مسیح تطبیق داده می‌شود، حامل میثاقی نو است که عدالت، نور و نجات را برای همه امت‌ها به ارمغان می‌آورد.

در عهد عتیق، مفهوم میثاق از یک قرارداد دوجانبه و سیاسی به عهدی یک‌جانبه و الهی تبدیل می‌شود که در آن، خداوند به عنوان طرف اصلی، شرایط را تعیین می‌کند و انسان فقط موظف به اطاعت است. این تحول نه فقط در ساختار میثاق، بلکه در نگرش به خدا، انسان، قانون و تاریخ نیز بازتاب می‌یابد.

در تمدن‌های بین‌النهرینی، خدایان موجوداتی قدرتمند اما محدود بودند که در چارچوب نظم کیهانی عمل می‌کردند. رابطه انسان با آنها بر اساس ترس، وظیفه و وفاداری سیاسی تعریف می‌شد. در مقابل، در عهد عتیق، خداوند یکتا، مطلق، اخلاق‌محور و فراتر از طبیعت است. رابطه انسان با خدا نه صرفاً بر اساس ترس، بلکه بر پایه عشق، وفاداری و شناخت متقابل تعریف می‌شود. قانون که در

بابل ابزاری برای تثبیت سلطنت بود، در عهد عتیق به تجلی اراده الهی و ابزار هدایت اخلاقی تبدیل می‌شود. از این دیدگاه، جدول تطبیقی تمدن‌های بین‌النهرینی (جدول ۳) نه فقط به عنوان خلاصه‌ای از داده‌های تاریخی، بلکه به عنوان سکوی پرش برای تحلیل مفهومی عمل می‌کند. این جدول نشان می‌دهد چگونه مفهوم میثاق، در بستر تمدن‌های باستانی، از ابزاری برای مشروعیت‌بخشی سیاسی به آموزه‌های الهیاتی و اخلاقی در سنت عبری تبدیل شد — تحولی که نه فقط ساختار دینی قوم اسرائیل را شکل داد، بلکه نگرش انسان به خدا، قانون، و تاریخ را نیز دگرگون کرد. این تحلیل، در نهایت، نشان می‌دهد مفهوم میثاق پلی است میان دین، سیاست، اخلاق و هویت؛ پلی که در هر تمدن، با مصالح فرهنگی و الهیاتی خاصی ساخته شده است. در سنت عبری، این پل از سنگ‌هایی جدید ساخته شد: یکتاپرستی، شریعت الهی و هویت قومی مبتنی بر عهد. این تحول زمینه‌ساز بازخوانی‌های بعدی در سنت‌های یهودی متأخر، مسیحی و اسلامی شد — افقی که می‌تواند موضوع پژوهش‌های مستقل آینده قرار گیرد.

۵- نتیجه

بررسی تطبیقی مفهوم میثاق در تمدن‌های بین‌النهرینی و عهد عتیق نشان داد میثاق در جهان باستان صرفاً یک قرارداد حقوقی یا آیینی نبود، بلکه سازوکاری بنیادین برای تنظیم رابطه میان دین، سیاست، قدرت و هویت جمعی به شمار می‌رفت. در تمدن‌های سومر، اکد، بابل و به ویژه آشور، میثاق‌ها عمدتاً در خدمت تثبیت نظم سلطنتی، مشروعیت‌بخشی به اقتدار پادشاه و تضمین وفاداری سیاسی بودند. این میثاق‌ها معمولاً در قالب قراردادهای دوجانبه میان انسان و خدایان یا میان پادشاهان و مردم شکل می‌گرفتند و معمولاً با سوگند، قربانی و ثبت در کتیبه‌های سلطنتی همراه بودند؛ در این بستر، خدایان به عنوان شاهد، ضامن و مجری کیفر حاضر می‌شدند و نقض پیمان نه فقط تخلفی سیاسی، بلکه شکستی در برابر اراده الهی تلقی می‌شد. از این رو، میثاق در بین‌النهرین واجد کارکردی دوگانه بود: از یک سو، رابطه‌ای حقوقی و سیاسی را تنظیم می‌کرد و از سوی دیگر، آن رابطه را در سطحی مقدس و دینی تثبیت می‌کرد.

در میان این تمدن‌ها، آشور جایگاهی ویژه دارد؛ زیرا در آن، پیوند میان میثاق، جنگ و الوهیت به اوج خود می‌رسد. کتیبه‌های سلطنتی آشور نشان می‌دهند پادشاه خود را نه یک فرمانروای صرفاً سیاسی، بلکه مأمور مستقیم خدای آشور می‌داند. فرمول‌هایی از این دست که پادشاه «به فرمان آشور» به نبرد می‌رفت یا «دشمنان آشور» را نابود می‌کرد، گویای آن هستند که جنگ در منطق آشوری عملی صرفاً نظامی نبود، بلکه وظیفه‌ای دینی و میثاقی محسوب می‌شد. همچنین، معاهدات وفاداری، به ویژه پیمان‌های اسرحدون، نشان دادند ساختار میثاق آشوری بر پایه اطاعت، تهدید، نفرین و ضمانت الهی استوار است؛ به این معنا که اطاعت از شاه و خدای آشور هم‌زمان یک الزام سیاسی و دینی به حساب می‌آمد. این یافته یکی از مهم‌ترین نتایج مقاله است، زیرا روشن می‌کند در آشور، میثاق به ابزاری برای مشروعیت‌بخشی به امپراتوری و سازمان‌دهی خشونت مقدس تبدیل شده بود.

در مقابل، تحلیل متون عبری نشان داد مفهوم میثاق در سنت اسرائیلی دچار دگرگونی عمیق شده است. اگرچه این سنت از زبان، قالب و حتی برخی از ساختارهای قراردادی خاور نزدیک باستان بهره می‌برد، آن را در جهتی تازه بازتفسیر کرد. در عهد عتیق، میثاق دیگر صرفاً ابزار تنظیم مناسبات سلطنتی یا سیاسی نیست، بلکه به رابطه‌ای بنیادین میان خدا و قوم تبدیل می‌شود که ماهیت آن بر انتخاب، وفاداری، شریعت، مسئولیت اخلاقی و نجات استوار است. در اینجا، خدا نه صرفاً شاهد یک پیمان، بلکه مبتکر و بنیان‌گذار عهد است. میثاق‌های نوح، ابراهیم، موسی و داوود هر یک مرحله‌ای از این تحول را نمایندگی می‌کنند و نشان می‌دهند چگونه میثاق از یک قرارداد حقوقی به یک آموزه الهی و اخلاقی تبدیل شده است. از این رو، میثاق در سنت

عبری از سطح حقوقی-سیاسی فراتر رفته و به هسته الهیات، تاریخ‌فهمی و هویت قومی بنی اسرائیل بدل شده است. از این دیدگاه، تفاوت میان میثاق در بین‌النهرین و میثاق در عهد عتیق صرفاً تفاوتی در صورت‌بندی زبانی یا حقوقی نیست، بلکه نشان‌دهنده دو نحوه متفاوت از فهم امر الهی و نسبت انسان با آن است. در الگوی بین‌النهرینی، به ویژه در آشور، میثاق در خدمت حفظ نظم موجود، اقتدار شاه و استمرار سلطه است؛ اما در الگوی عبری، میثاق افقی جدید می‌گشاید که در آن، عدالت، وفاداری اخلاقی، تربیت تاریخی و نجات جمعی برجسته می‌شوند. به همین دلیل، می‌توان گفت تحول مفهوم میثاق هم‌زمان بیانگر تحول در تصور خدا، انسان، جامعه و تاریخ است. این تحول گذار از الوهیت سلطه‌گر و امپراتوری‌محور به سوی الوهیت اخلاق‌محور و رابطه‌مند را آشکار می‌کند.

در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت میثاق در جهان باستان، زبان مشترک قدرت سیاسی و تقدس دینی بود، اما هر تمدن آن را به گونه‌ای خاص بازآفرینی کرد. در آشور، میثاق به خدمت سلطنت و جنگ درآمد؛ در بلبل، با قانون و نظم کیهانی پیوند خورد؛ و در سنت عبری، به رابطه‌ای نجات‌بخش، اخلاقی و هویت‌ساز تبدیل شد. این تفاوت‌ها نشان می‌دهند تاریخ میثاق، در واقع تاریخ تحول فهم انسان از خدا، قدرت و مسئولیت است. بر این اساس، مقاله حاضر نه فقط به توصیف این تحول بسنده نکرده، بلکه با تحلیل تطبیقی آن کوشیده است تا سهمی روشن در تبیین جایگاه میثاق در الهیات خاور نزدیک باستان و عهد عتیق ارائه دهد. نوآوری پژوهش حاضر در آن است که پیوند میان ساختارهای سیاسی-دینی خاور نزدیک باستان و بازتفسیر الهیاتی میثاق در عهد عتیق را نه به صورت پراکنده، بلکه در قالب یک سیر تاریخی و تحلیلی منسجم بررسی کرده و نشان داده است که این مفهوم، به عنوان پلی میان دین، سیاست، اخلاق و هویت، تا امروز نیز در سنت‌های یهودی، مسیحی و اسلامی تأثیرگذار باقی مانده است.

منابع

قانون حمورابی (۱۳۹۳). (حسین بادامچی، مترجم). انتشارات نگاه معاصر.

References

- The Holy Bible*. (1982). New King James Version. Thomas Nelson.
- Barker, K. (2019). *The covenant model in the Old Testament*. Oxford University Press.
- Bottéro, J. (2001). *Religion in ancient Mesopotamia* (T. L. Fagan, Trans.). University of Chicago Press.
- Chapin, D. (2010). *Writing, law, and kingship in Old Babylonian Mesopotamia* (J. M. Todd, Trans.). University of Chicago Press.
- Coogan, M. D. (2020). *The Old Testament: A historical and literary introduction to the Hebrew scriptures* (4th ed.). Oxford University Press.
- Dalley, S. (2009). *Myths from Mesopotamia: Creation, the flood, Gilgamesh, and others* (Rev. ed.). Oxford University Press.
- Foster, B. R. (2018). *Law and society in ancient Mesopotamia: The Hammurabi code*. Routledge.
- Fretheim, T. E. (2018). *God and world in the Old Testament: A relational theology of creation*. Abingdon Press.
- George, A. R. (2003). *The epic of Gilgamesh: A new translation, analogues, criticism*. W. W. Norton & Company.
- Grayson, A. K. (1996). *Assyrian and Babylonian Chronicles*. Eisen Brauns.
- Hammurabi's Code* (2014). (H. Badamchi, Trans.). Negah Moaser Publications. [In Persian]
- Hutton, J. (2022). *Covenant and crisis in the Hebrew Bible*. Cambridge University Press.
- Jacobsen, T. (1976). *The treasures of darkness: A history of Mesopotamian religion*. Yale University Press.
- Kramer, S. N. (1988). *History begins at Sumer: Thirty-nine firsts in recorded history* (3rd ed.).

- University of Pennsylvania Press.
- Levenson, J. D. (1993). *Creation and the persistence of evil: The Jewish drama of divine omnipotence*. Princeton University Press.
- Levinson, B. M. (2000). *Deuteronomy and the hermeneutics of legal innovation*. Oxford University Press.
- Liverani, M. (2013). *The ancient Near East: History, society and economy*. Routledge.
- Luckenbill, D. (1930). *Ancient records of Assyria and Babylonia* (Vol. 1). University of Chicago Press.
- Novotny, J., & Jeffers, J. (2018). *The royal inscriptions of Ashurbanipal (668–631 BC)*. Kings of Assyria. Eisenbrauns.
- Parpola, S., & Watanabe, K. (1988). *Neo-Assyrian treaties and loyalty oaths* (State Archives of Assyria II). Helsinki University Press.
- Radner, K. (2014). *State correspondence in the ancient world: From New Kingdom Egypt to the Roman Empire*. Oxford University Press.
- Smith, M. S. (2020). *The memoirs of God: History, memory, and the experience of the divine in ancient Israel*. Fortress Press.
- Sweeney, M. A. (2015). *The prophetic literature*. Abingdon Press.
- The Rassam Cylinder of Ashurbanipal* (BM 91026). (c. 643 BCE). [Royal inscription in Akkadian]. British Museum, London, United Kingdom.
- Van De Mieroop, M. (2016). *A history of the ancient Near East, ca. 3000–323 BC* (3rd ed.). Wiley-Blackwell.
- Weinfeld, M. (1972). *Deuteronomy and the Deuteronomic school*. Oxford University Press.
- Yamada, S. (2000). *The construction of the Assyrian empire: A historical study of the inscriptions of Shalmaneser III (859–824 B.C.) relating to his campaigns to the West*. Brill.